

De rol van empathie in het stopproces van jeugdige veelplegers

Verandering in empathiegevoelens jegens de partner en slachtoffers

*Masterthesis
2009 / 2010
Universiteit Utrecht*

Studenten: Arzu Demir (3131548)
Gwendolyn Maas (3011089)

Opleiding: Orthopedagogiek (Forensische Zorg)

Docent: Ido Weijers

Datum: 9 juli 2010

Abstract

Background: The present study examined the influence of empathy on desistance. Several studies have shown that a change in empathy of ex-juvenile delinquents is an important factor in the desistance process. The focus of this study has been on empathy towards victims and empathy towards partners. **Method:** The influence of empathy on desistance is measured by 14 depth interviews with ex-juvenile delinquents. **Results:** In line with the predictions, results reveal that empathy can influence desistance. Three ex-juvenile delinquents admit that empathy to the victim played an important role in their desistance process. Six ex-offenders admit that their relationship is a significant factor in their non-delinquent life. **Conclusions:** These findings suggest that empathy has an effect on the desistance process. **Keywords:** Empathy, desistance, victim, relationship.

Inleiding

‘Het aantal veelplegers in Nederland neemt af’. Dit blijkt uit het rapport van het WODC 2009. Het aantal zeer actieve veelplegers in de periode tussen 2003 en 2006 is met 4,7% afgenomen. Bij jeugdige veelplegers is er echter een toename van 0,6% in de periode tussen 2003 en 2006 (Tollenaar, van Dijk en Alblas, 2009; Centraal Bureau voor de Statistiek, 2008).

In de afgelopen 20 jaar hebben vele longitudinale studies inzicht gegeven in de ontwikkeling van antisociaal gedrag (Mulvey et al., 2004; Born, Chevalier & Humblet, 1997). Deze informatie is zinvol geweest voor het ontwikkelen van vele methodieken voor de preventie van jeugddelinquentie. Er is echter relatief weinig informatie over het aanpakken van jongeren die al criminele activiteiten vertonen. Sociale wetenschappers hebben meer inzicht in de factoren die de adolescenten in het criminele systeem lokken, dan de factoren die de adolescenten uit dit systeem kunnen halen. Dit onderzoek zal proberen te achterhalen welke factoren een rol spelen bij het stopproces van jeugdige veelplegers. Door meer inzicht te krijgen in het stopproces van delinquenten, kunnen er betere behandelingen worden ontwikkeld en ingezet zodat het recidiverisico verder daalt.

De prevalentie van criminele participatie in de samenleving neemt af naarmate iemand ouder wordt. Crimineel gedrag begint vaak in de preadolescentie, piekt duidelijk tijdens de adolescentie en neemt sterk af in de vroege volwassenheid (Farral, Godfrey & Cox, 2009; Beaver et al., 2008; Sampson & Laub, 2006; Lissenberg, van Ruller & van Swaaningen, 2001). Onderzoek laat zien dat er verscheidene theorieën bestaan over het stopproces van veelplegers (Mulvey et al., 2004; Sampson & Laub, 2006). Vaak wordt bij het stopproces

gekeken naar welke rol vrienden, familie, werk, school en een partner spelen. Volgens Sampson en Laub (2006) is het stopproces een gevolg van toenemende binding met de sociale omgeving. Hierbij kan gedacht worden aan het vinden van werk, het hebben van school, het hebben van een partner et cetera. Vanuit justitie zijn er enkele interventies (onder andere *Work Wise*) die delinquenten helpen bij het vinden van school of werk. Toch recidiveren deze delinquenten regelmatig. Heeft het hebben van werk of school wel een recidiverende werking of gaat daar iets aan vooraf? Volgens Kleemans (2001) is het stopproces van veelplegers het gevolg van een bewuste herwaardering van de kosten en de baten van criminaliteit. Een reden om te stoppen kan gezocht worden in een gevoel van schaamte, verandering in morele waarden en verandering in empathie. In de huidige maatschappij van veelvuldig mediagebruik onder jongeren, lijkt het wel alsof het empathisch vermogen van jongeren is afgenomen (Trouw, 2008). De criminaliteit onder jongeren komt steeds meer in beeld en schokt op deze manier de gehele samenleving. Jongeren plaatsen bijvoorbeeld filmpjes op internet waarin te zien is hoe zij iemand fysiek mishandelen. In dit onderzoek wordt gekeken vanuit de levensloopbenadering welke rol empathie heeft bij het stopproces van veelplegers.

Om te onderzoeken welke rol empathie speelt bij het stopproces, luidt de hoofdvraag van dit onderzoek: *Is er sprake van verandering in empathie bij het stopproces van veelplegers?*

In dit onderzoek wordt niet alleen gekeken of sprake is van een verandering in empathie bij het stopproces van veelplegers, maar ook op welk gebied die verandering in empathie plaatsvindt. De eerste deelvraag luidt: *Is er sprake van verandering in empathie ten opzichte van het slachtoffer?* De tweede deelvraag luidt: *Is er sprake van verandering in empathie ten opzichte van de partner?*

Het onderzoek bestaat uit een literatuurstudie en een kwalitatief onderzoek aan de hand van semi-gestructureerde interviews. Allereerst wordt met behulp van een literatuurstudie achterhaald op welke manier empathie kan bijdragen aan het stopproces van jeugdige veelplegers. Verder wordt er gekeken welke mechanismen hierbij een rol spelen en welke andere factoren eventueel mee kunnen spelen. Vervolgens worden de methoden van het kwalitatieve onderzoek beschreven. De resultaten van de interviews volgen hierop. Uiteindelijk wordt er in de conclusie een antwoord gegeven op de onderzoeksvragen en worden er aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek.

Theoretisch Kader

Stoppen met criminaliteit

In het huidige onderzoek wordt er vanuit gegaan dat zowel interne als externe factoren een bijdrage leveren aan het stopproces van jeugdige veelplegers. Er zijn nog maar weinig studies die zich richten op de interactie tussen subjectieve (interne) en sociale (externe) factoren in het stopproces van criminaliteit. LeBel (2008) geeft suggesties voor drie interactiemodellen die hierop gericht zijn. Het sterk subjectieve model gaat er vanuit dat de wilskracht van de persoon hetgeen is waar het om gaat. Iemand hoeft alleen maar de beslissing te maken om te veranderen en een nieuwe identiteit voor zichzelf voor te stellen om het goede pad op te gaan. Binnen deze visie worden externe gebeurtenissen ofwel niet gecorreleerd aan succes ofwel compleet gecorreleerd aan de subjectieve denkrichting. In het sterk sociale model zijn het de sociale omstandigheden die het meest bepalend zijn of een persoon in staat is om te stoppen of niet. Hoewel sommige gebeurtenissen het gevolg kunnen zijn van bewuste inspanningen, het gaat er voornamelijk om of goede dingen (zoals huwelijk) gebeuren. Het derde model is het subjectief-sociale model. In dit model gaat het erom dat zowel subjectieve perspectieven als sociale levensgebeurtenissen een impact kunnen hebben op levensuitkomsten. Dit kan ofwel onafhankelijk van elkaar, ofwel in interactie met elkaar gebeuren. In dit onderzoek wordt er van dit laatste model uitgegaan, waarin zowel externe als interne factoren invloed kunnen hebben op het stoppen met criminaliteit.

Empathie

Over de definitie van empathie bestaat weinig consensus. De meeste theoretici zijn het erover eens dat empathie een multidimensionaal fenomeen is. Volgens Jolliffe en Farrington (2004) bevat empathie zowel een cognitieve (de vaardigheid je in andermans emotionele staat te verplaatsen) als affectieve (de vaardigheid om andermans emotionele staat te delen) component. In deze thesis wordt de definitie van Jolliffe en Farrington gebruikt. Naast cognitieve en affectieve empathie onderscheiden Jolliffe en Farrington (2006) het begrip sympathie. Sympathie komt overeen met affectieve empathie, beide houden een affectieve reactie op de gevoelens van een ander in. Het verschil zit echter in het feit dat bij affectieve empathie de emotionele reactie overeen komt met die van de ander. Bij sympathie is dit niet noodzakelijk. Sympathie heeft ook raakvlakken met cognitieve empathie. Beide vereisen het vermogen je in een ander te verplaatsen. Sympathie gaat verder dan cognitieve empathie. Jolliffe en Farrington (2006) geven als voorbeeld dat iemand het gevoel van een ander

begrijpt of deelt (cognitieve/affectieve empathie), daarnaast kan iemand zich zorgen maken over een ander (sympathie). Sympathie uit zich vaak in bezorgde gevoelens of gevoelens van medeleven (Day, Casey & Gerace, 2010; Gery, Miljkovitch, Berthoz & Soussignan, 2009).

Ontwikkeling van empathie

Empathie is een persoonseigenschap die zich gedurende het leven ontwikkelt. Zelfs pasgeboren baby's vertonen enkele vormen van empathie (huilen als een andere baby huilt). Hoffman (1987) beschrijft de ontwikkeling van empathie in vijf fasen: globale empathie, egocentrische empathie, quasi egocentrische empathie, empathie voor andermans gevoelens en empathie voor andermans levenstoestand. In de eerste drie fasen is alleen sprake van affectieve empathie. Pas later ontwikkelt het kind cognitieve empathie (Hoffman, 1989; Jolliffe, Farrington, 2004). Tussen het zevende en dertiende levensjaar is een kind in staat om zijn aandacht op emoties van anderen te richten (Strayer, 1993). Het hoogste stadium van empathie wordt bereikt tijdens de late adolescentie (Hoffman 1987).

Om empathisch gedrag te kunnen vertonen moet een kind over een aantal vaardigheden beschikken. Deze vaardigheden staan beschreven in het multicomponent model van empathie. Dit model gaat er vanuit dat empathie een proces is bestaande uit vier fasen. Fase 1 heeft betrekking op het herkennen en lezen van emotiesignalen bij anderen. Dit is van belang bij het ontplooiën van de latere fasen. Deze signalen, die worden overgebracht via gezichtsuitdrukkingen, zijn een primaire manier om te communiceren en spelen een belangrijke rol in de regulatie van sociale interacties. Fase 2, perspectief nemen, is het vermogen om een situatie van een ander persoon te bekijken. Dit wordt ook wel 'Theory of Mind' genoemd (Van Ootsem, 2009; Weijers & Duinstra, 2008). Fase 3, emotie replicatie, heeft betrekking op het delen van gevoelens die ervaren worden door jezelf en anderen. In de laatste fase besluit de observeerder hoe hij op de emotiesignalen van de ander gaat reageren. Deze fase wordt antwoord besluit genoemd (Day, Casey & Gerace, 2010; de Wied, Gispens-de Wied & van Boxtel, 2010; Gery, Miljkovitch, Berthoz & Soussignan, 2009; Marshall, Hudson, Jones, Fernandez, 1995). In deze fase is het van belang dat iemand zijn emoties kan reguleren (Weijers & Duinstra, 2008).

Empathie en criminaliteit

Empathie fungeert als een buffer op alle vormen van agressie tijdens de adolescentie. Het speelt een belangrijke rol in het ontstaan en onderhouden van sociale banden, altruïsme en bij

het maken van morele keuzes (Gery, Miljkovitch, Berthoz & Soussignan, 2009). Daarnaast helpt empathie vriendschappen te ontwikkelen en te behouden, het verbetert de gezinsrelaties en het verhoogt de tevredenheid in romantische relaties (Albiero, Matricardi, Speltri & Torso, 2009). Daarentegen blijkt uit verscheidene studies dat een gebrek aan empathie een belangrijke factor is voor het ontwikkelen van agressief, delinquent en antisociaal gedrag (Gery, Miljkovitch, Berthoz & Soussignan, 2009; Covell & Scalora, 2002). Delinquente jongeren verschillen significant in empathie van non-delinquente jongeren (Bush, Mullis & Mullis, 2000; Ellis, 1982). Uit de meta-analyse van Jolliffe en Farrington (2004) blijkt dat een lage cognitieve empathie gerelateerd is aan criminaliteit. Een lage affectieve empathie daarentegen is minder gerelateerd aan criminaliteit. Het verband tussen crimineel gedrag en empathie wordt gecorrigeerd door leeftijd, bij jongeren is dit verband veel sterker dan bij volwassenen. Wanneer werd gecorrigeerd voor sociaal economische status (SES) verdween het verschil en het verschil nam af wanneer werd gecorrigeerd voor intelligentie.

Zoals eerder vermeld bestaat het ontwikkelen van empathie uit verschillende fasen. Wanneer iemand een tekort heeft in een van de fasen kan dit tot antisociaal gedrag leiden. Dit komt doordat men de situatie verkeerd inschat, of doordat er verkeerde reacties worden gekozen voor een situatie (de Wied, Gispen-de Wied & van Boxtel, 2010). Dit fasemodel past bij de ontwikkelingstheorieën, die de ontwikkeling van perspectief nemen tijdens de kindertijd en vroege adolescentie beschrijven. Fasetheorieën impliceren kwalitatieve verschuivingen in de loop van de ontwikkeling en deze weerspiegelen de fundamentele verandering in het interpersoonlijke begrip (Day, Jones & Gerace, 2010). Omgevings- en fysiologische factoren kunnen de mate van progressie van de vier fasen vertragen. Dit betekent dat tekorten in empathie afhankelijk zijn van persoonlijke verschillen. Zo kan de ene persoon tekorten hebben in het perspectief nemen en de ander in het herkennen van emoties van anderen (Day, Jones & Gerace, 2010; Covell & Scalora, 2002).

In de literatuur worden twee stoornissen regelmatig in verband gebracht met een gebrek aan empathie, namelijk een vorm van autisme en psychopathie. Autisme is een stoornis die zich kenmerkt in het onvermogen zich in een ander te verplaatsen. Deze kinderen hebben dus een gebrek aan cognitieve empathie (Lombardo, Barnes, Wheelwright, Baron-Cohen & Zak, 2007). Daar tegenover staat psychopathie, een stoornis die zich kenmerkt door het onvermogen met een ander mee te voelen. Hierbij gaat het om een gebrek aan affectieve empathie (de Wied, Gispen-de Wied & van Boxtel, 2010).

Empathie ten opzichte van het slachtoffer

Singer, Seymour, O'Doherty, Stephan, Dolan en Frith (2006) hebben onderzoek gedaan naar pijn gerelateerde empathie. Aan de respondenten zijn beelden getoond van mensen die pijn ervoeren en is er gekeken naar wat hun empathische reacties waren. Uit dit onderzoek is gebleken dat pijn bij mensen die geliefd waren meer empathische reacties oproept dan pijn bij mensen die minder geliefd waren (de Wied, Gispens-de Wied & van Boxtel, 2010). Op basis van dit onderzoek kan gesteld worden dat veel jeugdigen hun empathische vermogen wel ontwikkeld hebben, maar hier selectief gebruik van maken. Fernandez en Marshall (2003) hebben onderzoek gedaan naar empathie bij zedendelinquenten. Dit onderzoek toont aan dat zedendelinquenten hun gevoelens ten opzichte van hun slachtoffer kunnen onderdrukken. Mensen zijn in staat om hun gevoel van empathie ten opzichte van het slachtoffer uit te schakelen of goed te praten door middel van neutralisatietechnieken. Matza en Sykes noemen vijf neutralisatietechnieken: ontkenning van verantwoordelijkheid, ontkenning van schade en leed, ontkenning van het slachtoffer, de dader ziet zichzelf als slachtoffer en het slachtoffer als boosdoener (Weijers en Duinstra, 2008).

Barriga, Sullivan-Cosetti & Gibbs (2009) beschrijven vier strategieën om empathische emoties uit te schakelen. De vier strategieën zijn: egocentrisme, anderen de schuld geven, goedpraten/verkeerd benoemen en uitgaan van het ergste. Deze strategieën worden ook wel zelfdienende cognitieve vervormingen genoemd. De zelfdienende cognitieve vervormingen neutraliseren empathie door het zelfconcept los te maken van de gebeurtenis. Als een persoon regelmatig gruwelijke daden pleegt en hij kan zichzelf blijven zien als een 'goed' persoon, dan draagt dit mogelijk bij aan zijn neiging om mogelijke stressvolle empathische emoties uit te schakelen.

Tevens heeft de mate van contact met het slachtoffer invloed op het empathisch vermogen van de dader. Bij de ene criminele activiteit is een grotere mate van slachtoffer contact dan bij de andere criminele activiteit. Op het moment dat er meer sprake is van slachtoffer contact, kan verwacht worden dat empathie wordt opgewekt door de directe confrontatie met de reactie van het slachtoffer. Dit is vooral het geval bij affectieve empathie (Jolliffe & Farrington, 2004). Er lijkt sprake te zijn van een gebrek aan empathie. Echter, specifiek ten opzichte van het slachtoffer is er een gebrek aan empathie en niet een gebrek aan empathie in het algemeen (Fernandez & Marshall, 2003).

Naar de relatie tussen empathie ten opzichte van het slachtoffer en het stopproces is geen onderzoek gedaan. Op basis van de beschikbare literatuur kunnen echter een aantal

hypotheses worden opgesteld. *Hypothese 1:* Het empathisch vermogen van jeugdige delinquenten was, ten tijde van het plegen van de delicten, onvoldoende ontwikkeld. *Hypothese 2:* Empathie speelt een minder grote rol bij delicten waarbij er niet direct contact met het slachtoffer is geweest en waarbij de slachtoffers onbekend waren. *Hypothese 3:* Bij jeugdigen met een lage SES zal empathie ten opzichte van het slachtoffer geen rol spelen bij het stopproces. *Hypothese 4:* Bij jeugdigen met een laag IQ (speciaal onderwijs) zal empathie ten opzichte van het slachtoffer geen rol spelen bij het stopproces. *Hypothese 5:* Bij jeugdigen met een stoornis binnen het autisme spectrum of psychopathische jeugdigen zal empathie ten opzichte van het slachtoffer geen rol spelen bij het stopproces.

Romantische relaties

De theorie van Sampson en Laub (1993) over de informationele sociale controle, vertelt dat betrokkenheid in conventionele sociale instituties, zoals trouwen, bijdraagt aan het de-escaleren van de criminaliteit van veelplegers. De relatie tussen het stopproces (*desistance*) en de sociale banden, ligt volgens Sampson en Laub in het feit dat de veelplegers, door middel van het huwelijk, een sociale plaats krijgen in de maatschappij. Criminele activiteiten brengen deze plaats in gevaar en worden daarom niet meer uitgevoerd. Het onderzoek van Sampson en Laub toont aan dat echtelijke hechting de kans op stoppen met criminaliteit significant vergroot.

Sampson en Laub benadrukken echter ook dat het huwelijk niet direct zorgt voor *desistance*. Het huwelijk is een investering dat moet groeien en zich ontwikkelen. Het gaat dan ook om kwalitatieve echtelijke banden, waarvan de invloed gradueel en cumulatief over tijd is. Empathie tegenover de partner speelt hierbij een belangrijke rol. Uit verscheidene onderzoeken is gebleken dat empathie jegens elkaar in een romantische relatie een onderdeel vormt van de mate van steun (Leverentz, 2006). Steun is een belangrijke pilaar voor een kwalitatieve relatie. Empathie binnen de relatie bevordert dus de relationele band. Verder is het zo dat empathie jegens de partner ook kan worden opgevat als een schuldgevoel van de delinquent tegenover zijn/haar partner, waar hij/zij de partner niet meer wilt kwetsen door het uitvoeren van criminele activiteiten. Kortom, empathie bevordert de relatie en kan dus een rol spelen in het stopproces van delinquenten.

Uit de alreeds bestaande onderzoeken is duidelijk dat het hebben van een romantische relatie en huwelijk wel degelijk kan bijdragen aan het stopproces van veelplegers. Om te bepalen in hoeverre de ontwikkeling van empathie, zoals hierboven is uitgezet, meespeelt in

de bijdrage van het hebben van een romantische relatie bij het stoppen is het belangrijk om te kijken naar wat er alreeds is onderzocht met betrekking tot de mechanismen die bij dit proces een rol spelen.

Hoewel over het algemeen huwelijk zorgt voor desistance, zijn er ook getrouwde criminelen die niet zijn gestopt met het uitvoeren van criminele activiteiten. Uit het onderzoek van Beaver (2008) blijkt dat genen hierin ook een rol kunnen spelen. Zij hebben onderzoek gedaan naar de interactie tussen genen en omgeving in combinatie met het stopproces van criminelen. Hieruit is gebleken dat voornamelijk de dopamine transporter gen, dopamine receptor gen en de monaomine oxidase genen een rol kunnen spelen. Dit suggereert dat biologische factoren gedeeltelijk verantwoordelijk zijn voor de differentiële effecten van sociale binding op antisociaal gedrag. In het proces van de ontwikkeling van empathie spelen eveneens biologische factoren een rol.

Leeftijd is ook een belangrijke factor in het gehele stopproces en de romantische relatie. Uit onderzoek van Ouimet (1996) blijkt dat bij jongvolwassenen (18 – 21 jaar) samenwonen een positieve correlatie heeft met criminaliteit. Op deze leeftijd wordt samenwonen gezien als een gevolg van familiale problemen, impulsiviteit en een aanleiding voor economische problemen. Na het 21^e jaar heeft het juist een positieve correlatie met het stopproces. Ook empathie vertoont een correlatie met leeftijd: het empathisch vermogen ontwikkelt zich naarmate het kind ouder wordt. Er kan dus worden verwacht dat naarmate de jongeren ouder worden, zij ook meer empathisch vermogen ontwikkelen en eventueel ook kwalitatief betere relaties krijgen.

Het geslacht kan tevens een belangrijke medierende factor zijn in de rol van romantische relaties bij het stopproces. Sampson en Laub hebben al eerder aangetoond dat vrouwen vaak trouwen met een man van lagere stand dan zij, en mannen juist met een vrouw van een hogere stand. Uit het onderzoek van Bersani (2008) blijkt dan ook dat, juist door dit gegeven, mannen een meer positieve uitkomst hebben met betrekking tot trouwen en desistance dan vrouwen. Leverentz (2006) heeft ook onderzoek gedaan naar de impact van romantische relaties op het leven van vrouwelijke (ex) veelplegers. Uit dit onderzoek komt naar voren dat een romantische relatie ook voor vrouwen kan zorgen voor veel steun en begrip, indien deze van goede kwaliteit is. Echter wordt er ook gesuggereerd dat juist de vermijding van relaties voor vrouwen beter is voor het stopproces. Er zijn nu eenmaal niet veel prosociale mannen in hun buurt om mee te trouwen en juist de afwezigheid van deze sociale band kan zorgen voor het beter verlopen van het stopproces.

Naast biologische factoren kunnen externe factoren ook een mechanisme vormen. Warr (1998) en Maume en collega's (2005) menen dat het huwelijk indirect zorgt voor desistance, vanwege het feit dat de directe gevolgen van het huwelijk het verliezen van het contact met delinquente peers is. Het gaat dus niet zozeer om het huwelijk zelf, maar meer om het feit dat de ex-veelpleger niet meer omgaat met zijn/haar delinquente peers.

In de meeste literatuur wordt gesproken over het belang van zowel interne als externe factoren die een mechanisme kunnen zijn voor de relatie tussen het stopproces en het huwelijk. Doherty (2006) en Farall (1999) hebben gekeken naar de relatie van zowel innerlijke zelfcontrole als sociale banden met desistance. Uit de onderzoeken is naar voren gekomen dat het hebben van hoge zelfcontrole of veel sociale banden een positief effect heeft op het stopproces. Doherty (2006) is een stap verder gegaan en heeft ook gekeken naar de interactie tussen deze twee concepten. Gebleken is dat sociale banden desistance voorspellen, onafhankelijk van de mate van zelfcontrole van de persoon.

In dit onderzoek wordt er vanuit gegaan dat het hebben van een romantische relatie (sociale gebeurtenis) bijdraagt aan het stoppen met criminaliteit, door de empathie en het schuldgevoel van de crimineel (subjectief perspectief) tegenover zijn partner. Er wordt verwacht dat dit vooral te maken heeft met de kwaliteit van de romantische relatie en de leeftijd van de (jong)volwassenen.

Methode

De doelgroep van dit onderzoek bestaat uit jeugdige ex-veelplegers. Hiermee wordt bedoeld dat deze personen in hun jeugd veelvuldig zware delicten hebben gepleegd. Tijdens de (jong)volwassenheid zijn deze personen gestopt met het plegen van delicten.

Dit onderzoek is het vervolg op een eerder onderzoek in het jaar 2009, waarin eveneens is gekeken naar het stopproces van jeugdige veelplegers. Aan de hand van semi-gestructureerde diepte-interviews met de ex-veelplegers wordt onderzocht in welke mate empathie invloed heeft op het stopproces van veelplegers. Dit onderzoek richt zich op empathie ten opzichte van het slachtoffer en empathie ten opzichte van een liefdespartner. In 2009 zijn negen interviews afgenomen, deze interviews worden meegenomen in de huidige onderzoeksanalyses. In het huidige onderzoek zijn de interviews enigszins aangepast om de onderzoeksvragen beter te kunnen beantwoorden.

Samengenomen met het grootste deel van de respondenten van het onderzoek van vorig jaar bedraagt dit onderzoek in totaal 14 respondenten. De respondenten die zijn

weggelaten, betreffen respondenten waarover niet genoeg informatie beschikt met betrekking tot het onderwerp empathie. Alle respondenten zijn mannelijk. Deze verhouding is zeer disharmonisch, maar het overgrote deel van veelplegers zijn ook voornamelijk mannen (Ferwerda, Kleemans, Korf & van der Laan, 2003). Voor het onderdeel empathie ten opzichte van het slachtoffer worden drie respondenten niet meegenomen omdat deze respondenten hierover geen informatie geven. Zie bijlage 1 voor een overzicht van alle respondenten. Om de anonimiteit van de respondenten te waarborgen, wordt naar de respondenten gerefereerd door middel van cijfers. De gemiddelde leeftijd van de respondenten is 22 jaar, waarbij de jongste respondent 19 jaar is en de oudste 36. De interviews hebben allemaal 1 uur tot 2 uur geduurd en zijn uitgevoerd door tweetallen op verschillende locaties door heel Nederland.

Om de betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek zo goed mogelijk te waarborgen, zijn de interviews opgenomen met toestemming van de respondenten. Verder is de data op systematische wijze verzameld en geanalyseerd. Hierbij is gebruik gemaakt van de methode van het open coderen van Boeije (2005). Door middel van het open coderen is de relevante informatie uit de tekst geselecteerd en opgesplitst in verschillende onderdelen, waarna deze onderdelen een eigen code krijgen.

Resultaten

In dit onderdeel worden de onderzoeksbevindingen van de interviews besproken. Allereerst wordt er gekeken naar empathie in het algemeen en het stopproces. Vervolgens worden de deelvragen met betrekking tot slachtoffers en romantische relaties besproken.

Empathie en stoppen

Zoals eerder vermeld, is uit de literatuur gebleken dat het verschil in empathie tussen delinquenten en non-delinquenten niet of nauwelijks aanwezig is indien gecorrigeerd wordt voor intelligentie en SES. Om iets te kunnen zeggen over de intelligentie van de respondenten wordt gekeken naar het hoogst genoten opleiding (Tabel 1). Deze bevindingen moeten met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Het schoolniveau is een indicatie voor de intelligentie van de respondenten. Enkele respondenten zijn op een hoger niveau begonnen. Mogelijk ligt daarom het IQ van enkele respondenten hoger dan het hoogste niveau waarvan zij de opleiding hebben afgerond. De tabel laat zien dat het intelligentieniveau van de respondenten niet van invloed is op hun empathische vermogen (geen van de respondenten heeft op het speciaal onderwijs gezeten).

Tabel 1. *Schoolniveau*

	Basisonderwijs	VMBO	HAVO	MBO
Respondenten	1	9	1	2

Om iets te kunnen zeggen over de SES van de respondenten, is gekeken naar de omgeving waar zij zijn opgegroeid. Van acht respondenten is bekend dat zij zijn opgegroeid in een achterstandswijk, twee respondenten zijn opgegroeid in een ‘rustige’ wijk en van drie respondenten is het niet bekend waar zij zijn opgegroeid. Verwacht wordt dat bij de acht respondenten met een lage SES empathie ten opzichte van het slachtoffer geen rol speelt bij het stopproces.

Stoornissen

Een gebrek aan empathie wordt gerelateerd aan twee stoornissen. Een stoornis die valt binnen het autisme spectrum en een gerelateerd aan psychopathie. Van de dertien respondenten zijn vier respondenten gediagnosticeerd met een stoornis. Eén respondent is gediagnosticeerd met ADHD, één met ADD, één met een Pervasive Developmental Disorder-Not Otherwise Specified (PDD NOS, een stoornis binnen het autisme spectrum) en één met een gebrekkige empathie. De verwachting is dat empathie ten opzichte van het slachtoffer bij de laatste twee respondenten geen rol heeft gespeeld bij het stopproces.

Delicten

Om een beeld te krijgen van de delicten die de respondenten hebben gepleegd, is dit in tabel 2 schematisch weergegeven.

Tabel 2. *Delicten*

Delicten	Aantal respondenten
Diefstal	9
Inbraak	8
Mishandeling	7
Drugs handel	7
Vandalisme	3
Poging tot doodslag	2
Rijden zonder rijbewijs	2
Handel in gestolen goederen	2
Fraude	2
Dronken rijden zonder rijbewijs	1
Zedendelicten	1

Verwacht wordt dat de respondenten die tijdens het plegen van een delict direct contact hebben gehad met het slachtoffer, beter in staat waren/zijn hun empathisch vermogen uit te schakelen in vergelijking met delicten waarbij geen sprake was van slachtoffer contact.

Empathie ten opzichte van het slachtoffer

Direct contact met slachtoffer

Bij drie van de acht respondenten was er direct contact met het slachtoffer. Respondent 12 heeft na een ruzie een man ernstig mishandeld: *“Ik werd er heel kwaad van. Die jongen rende weg, ik rende hem na, hij gleed uit, had ik een voorsprong. Opgestaan verder gegaan, maar ik kon hem inhalen. Heb ik een mes uit mijn zak gehaald en in zijn rug gestoken. Een keer.”* Bij respondent 12 was direct sprake van affectieve empathie: *“Ik voelde me misselijk op het moment dat ik het deed. Dit was niet wat ik had moeten doen. Op dat moment wist ik dat niet, ik stond er niet bij stil. Maar op dat moment had ik wel het gevoel dat is niet wat ik had moeten doen”*. Na het incident heeft respondent 12 zijn slachtoffer niet verder geholpen. *“Ik denk ook niet dat hij dat van mij zou accepteren.”* Respondent 12 is in staat om zich in een ander te verplaatsen. Respondent 11 heeft zijn broertje en zijn twee neefjes seksueel misbruikt. *“Voor mijn gevoel experimenteren. Maar daar had ik dus niet over nagedacht.[...] Ja nu heb ik zoiets van het is echt stom geweest, het is echt klote. Ook voor mezelf maar ook voor de slachtoffers.”* Respondent 10 heeft jarenlang in drugs gehandeld. Hij leefde na een tijd mee met de mensen die drugs van hem kochten en hij verplaatste zich in de familie van de slachtoffers: *“Die mensen raakten eraan verslaafd. Ik had wel altijd principes om nooit aan jonge mensen of aan mensen waaraan je ziet, die zijn net begonnen, die verkocht ik niet. Die principes had ik wel, dan zag ik van, die is nog jong of weetje, de meeste waren wel mensen van, die toch al jaren ermee bezig waren. Op een gegeven moment ga je toch wel een beetje last van je geweten hebben. Je gaat met de ouders meeleven, je gaat aan de ouders denken, aan de familie van die persoon. Ik denk dat iedereen vroeg of laat wel daaraan denkt.”*

Geen direct contact met slachtoffer

Eén van de respondenten heeft empathische gevoelens ten opzichte van het slachtoffer zonder direct in contact te zijn geweest met het slachtoffer. Respondent 6 laat duidelijk zien dat hij zich nu in het slachtoffer verplaatst: *“Ik zou het ook niet leuk vinden als de ruit is ingeslagen voor een Tom Tom van drie, vier honderd euro. En die ramen zijn waarschijnlijk nog duurder dan de Tom Tom zelf. Maar het gaat me meer om het principe. Je voelt je dan, je wordt*

wakker, degene die dat heeft gedaan die heeft geen respect voor de medemens. Ik heb bedacht hoe ik het zou voelen, hoe zou ik het persoonlijk voelen als het bij me zou overkomen. Maar ik kan er al niet tegen als iemand iets naars tegen me zegt. Laat staan als iemand wat van me heeft gestolen.”

Selectieve empathie

Bij de meeste respondenten is sprake van selectieve empathie. Respondent 13 heeft een aantal inbraken gepleegd. Bij één van deze inbraken is een bewoner vastgebonden en mishandeld. Achteraf heeft deze respondent spijt van wat er is gebeurd: *“Je gaat aan de slachtoffers denken , ten eerste wat je ze aandoet, je komt in hun privé sfeer in hun huis, die kunnen daarna niet meer een hele periode niet meer normaal leven, in angst.”* Hij heeft na dit delict een brief geschreven naar het slachtoffer om zijn excuses aan te bieden. Respondent 13 heeft ook ingebroken zonder direct in contact te komen met het slachtoffer. Hierover voelt hij zich minder schuldig en hij maakt gebruik van neutralisatietechnieken om zijn delicten goed te praten: *“Men was daar toch wel voor verzekerd.”* Respondent 8 is, toen hij nog op de basisschool zat, regelmatig betrokken geweest bij vechtpartijen. Later is hij in drugs gaan handelen. Hij maakt een onderscheid tussen delicten waarbij het slachtoffer fysieke schade oploopt en delicten waarbij dit niet het geval is: *“Ik vind het terecht dat als je iemand dood schiet je vast komt te zitten. Als je de winkel ingaat en je steelt daar een brood omdat je honger vind ik het niet terecht dat je vast moet zitten. Snap je? Dat is mijn gedachtegang”.* Respondent 8 praat zijn delicten goed door aan te geven dat hij over weinig geld beschikt: *“Nou, omdat je het nodig had. Kijk, geld maakt het leven een stuk makkelijker. Snap je? Als je het hebt. Ik ben nou niet zo als Johny de Mol geboren dat mijn vader John de Mol is en mijn moeder Willeke Alberti. Dus ik bedoel ik ben iemand die hard aan het werken is voor zijn geld en die dat ook wel doet.”* Respondent 5 heeft regelmatig ingebroken en diefstallen gepleegd. Bij hem komt duidelijk naar voren dat als hij het slachtoffer niet kent er in zijn ogen geen slachtoffer is: *“Ik voelde me niet schuldig in ieder geval. Nou, ik heb wel een hart weet je, ik kan geen arme mensen stelen. De dingen die ik meenam, het is niet dat ik een gevoel van spijt heb weet je. Je weet niet van wie het was.”* Respondent 4 maakt onderscheid tussen in zijn ogen onschuldige slachtoffers en slachtoffers die het in zijn ogen hebben verdiend: *“Iemand wou mij ook kwaad doen, dus ja, dat was die steekpartij, dus ja. Dus daar heb ik helemaal geen spijt van. En ja, dat drugs verkopen. Ja, ik zie niet waarvoor ik daar spijt van zou moeten hebben. Als ik het niet had verkocht, dan had iemand anders het wel. Dus zo is die*

denkwijze. *En ja, ik heb ervan kunnen leven, ik heb ervan kunnen eten en mijn familie ook, dus.*” Respondent 4 praat zijn delicten goed. Hij ziet zijn delicten als een vorm van zelfverdediging of hij geeft aan dat als hij het niet doet een ander het doet. Later is respondent 4 betrokken geweest bij een schietpartij. Hij had zijn pistool aan een vriend geleend. Deze vriend heeft een man vermoord en twee andere mensen verwond. Eén van de slachtoffers was een vrouw die toevallig aanwezig was. Respondent 4 toont wel empathie naar het slachtoffer dat toevallig gewond is geraakt, maar niet naar de andere twee slachtoffers. *“En verder, ja.. ik heb wel spijt van dit delict want daar heb ik, heeft m’n dochter me moeten missen en is een slachtoffer gevallen. (I: Ja, die mevrouw die onschuldig was.) Ja, dus, ja, dat soort dingen, dat wel, ja.”* Tevens maakt respondent 2 onderscheid tussen in zijn ogen onschuldige slachtoffers en slachtoffers die het volgens hem hebben verdiend. De stiefvader van respondent 2 mishandelde zijn moeder: *“Ja, ik heb hem in zijn been gestoken dus, hij had aardig wat bloed verloren maar ja dat was ook de bedoeling (gelach).”* Bij een later delict toont respondent 2 wel spijt en is hij in staat om zich te verplaatsen in de situatie van het slachtoffer: *“Ja en eh ja ik heb eh ik heb een sigarenboer overvallen dus ja. Ja dat was helemaal verkeerd gegaan ja, ik ben er nooit toevallig voor gepakt maar het is wel erg om er over te praten want ik heb diegene veel aangedaan begrijp je dus.”*

Gebrek aan empathie

Bij drie respondenten was geen sprake van empathie ten opzichte van het slachtoffer. Respondent 9 heeft een man ernstig mishandeld: *“Hij heeft 2 maanden in coma gelegen en daarna heeft hij pas die aanklacht gedaan toen ik vast kwam te zitten. En toen heb ik foto’s gezien met heel verhaal van letsel en wat ik had gedaan enzo”*. Respondent 9 gaf aan dat dit hem niet veel deed: *“Had hij maar met zijn klauwen van mijn zusje moeten afblijven. Hij heeft mijn zusje proberen aan te randen.”* Respondent 9 kende het slachtoffer en door het slachtoffer als dader te zien, praat hij zijn daad goed. Respondent 7 heeft regelmatig mensen mishandeld. Net als respondent 9 ziet hij zijn slachtoffers vaak als daders: *“9 van de 10 keer was het hun eigen fout. Ik was niet diegene die het ging opzoeken. Ze hadden het verdiend, klinkt hard maar het is wel zo.”* Respondent 1 heeft regelmatig mensen mishandeld. Hij voelt zich hier niet schuldig over en heeft hier geen spijt van. Op de vraag of hij ooit nog iets van het slachtoffer heeft gehoord, reageert hij: *“Het interesseert me niks, dus daar kan ik moeilijk antwoord op geven. Wat ik al zei, ik doe alles met een reden. Het is zo gegaan, hij wilde mij beroven. Ik laat mij niet beroven. Toen heb ik hem eerst geslagen, toen kwam hij terug met*

een mes. Toen heb ik dat mes afgepakt en heb hem drie keer gestoken. Ik zeg al ik doe alles met een reden.” Over een ander delict vertelt hij: “Ik heb wel iemand zijn been gebroken met een beroving, maar dat vond ik niet echt een slachtoffer. Het was gewoon op dat moment, ik had geld nodig. Ik zat aan de drugs, gewoon in een keer, BAM!, er op los. Ik pak zijn geld af. Op dat moment was hij verkeerd gevallen. Het was nog geen eens mijn schuld. Gebeurde met verdedigen. Ik zat aan de drugs en ik wilde alleen maar geld. Als je aan de drugs zit wil je alleen maar geld. Hij viel over een muurtje. Ik heb wel een excuus brief geschreven, dat het mijn bedoeling niet was. Mijn bedoeling was alleen het geld.” Tijdens de rechtzitting was het slachtoffer aanwezig, hij zegt hierover: “Ja, ik voelde niks. Ik zeg het je heel eerlijk. Op dat moment ben ik heel hard geworden daartegen. Anders had ik maar niet in het criminele circuit moeten gaan.” Opvallend is dat er bij alle delicten van deze respondenten direct contact met het slachtoffer was.

Neutralisatietechnieken

Alle respondenten die geen empathische gevoelens hebben ten opzichte van het slachtoffer maken gebruik van neutralisatietechnieken. Om een beeld te krijgen welke neutralisatietechnieken de respondenten gebruiken, wordt dit in tabel 3 weergegeven.

Tabel 3. *Neutralisatietechnieken*

Strategie	Selectieve empathie	Gebrek aan empathie
Egocentrisme*	Geen	Geen
Goed praten/ verkeerd benoemen*	Respondenten, 2, 4, 5, 8 en 13	Respondenten 1 en 9
Uitgaan van het ergste*	Geen	Geen
Anderen de schuld geven*	Geen	Respondenten 1 en 7
Ontkenning van verantwoordelijkheid**	Geen	Geen
Ontkenning van schade en leed**	Respondent 13	Geen
Ontkenning van het slachtoffer**	Geen	Respondent 7
De dader ziet zichzelf als slachtoffer en het slachtoffer als boosdoener**	Respondenten 4 en 5	Respondent 1

*) strategieën van Barriga, Sullivan-Cosetti & Gibbs (2009)

**) neutralisatietechnieken van Matza & Sykes

Stoppen

Drie respondenten geven aan dat empathie ten opzichte van het slachtoffer een grote rol heeft gespeeld bij het stopproces. Respondent 12 voelde zich na het plegen van het delict beroerd:

Op dat moment was het ook klaar voor mij.” Respondent 11 geeft als motivatie om te stoppen: “omdat ik nu weet wat de echte gevolgen zijn voor het slachtoffer. En wat ik nu heb meegemaakt is ook niet goed. Ik weet nu zelf ook van het slachtoffer kan ook andere slachtoffers maken en dan blijft de cirkel rond. En ik wil gewoon zelf ook niet meer.” Ook bij respondent 6 speelt het slachtoffer een grote rol bij het stopproces: “Als je goed kijkt, niets weerhoudt me er van om weer te gaan stelen. Maar ik wil het écht niet. Als ik weer terug denk voel ik me er zo vies bij. [...] Je voelt je dan, je wordt wakker, degene die dat heeft gedaan die heeft geen respect voor de medemens. Dus op een gegeven moment denk ik zo wil ik helemaal niet overkomen.”

Opvallend is dat bij respondent 12 een gebrek aan empathie was geconstateerd en respondent 11 is gediagnosticeerd met PDD NOS.

Empathie ten opzichte van de partner

Om erachter te komen of er een verandering is opgetreden met betrekking tot de empathie tegenover de liefdespartner in het stopproces van de veelplegers, wordt er eerst gekeken naar de situatie vroeger (tijdens de criminele periode) en vervolgens naar de situatie in het heden (tijdens en na het stopproces). Op deze manier kan worden bepaald of de gevoelens en gedachten van de ex-veelplegers tegenover de liefdespartner daadwerkelijk is veranderd, en in hoeverre dit een rol heeft gespeeld in het stopproces. In onderstaande tabel wordt weergegeven hoeveel respondenten een liefdespartner hebben en/of hebben gehad.

Tabel 4. *Romantische relatie*

Wel/geen partner	Aantal respondenten
Partner ten tijde van delinquentie	11
Partner ten tijde van stoppen	11
Geen partner (gehad)	2

Empathie ten tijde van delinquentie

Van alle respondenten die ten tijde van hun criminele carrière een liefdespartner hadden (in totaal zijn dit elf respondenten; van twee is het onbekend en deze zijn in dit onderdeel niet meegenomen), geven zij over het algemeen aan dat deze partner absoluut geen invloed heeft gehad op het toentertijd vertoonde gedrag. Respondent 3 geeft aan dat zijn toenmalige vriendin niet veel voor hem betekende. Bij de vraag of hij niet bang was om haar te verliezen, antwoordt hij: *“Nee, want ik had niks. Op dat moment dat meisje gebruikte ook en die was helemaal doorgedraaid, dus ja [...] het interesseerde me ook niet.”* Ook voor respondent 4

speelde zijn ex-vriendin, de moeder van zijn kind, geen rol. Sterker nog, hij maakte het uit toen hij een aantal maanden na de geboorte van zijn dochter in detentie kwam zitten voor de tweede keer, omdat hij nu voor zichzelf wilde gaan.

Sommige respondenten geven aan dat hun partners er niets van af wisten, omdat zij het niet vertelden. Respondent 8 vertelt over de rol van zijn toenmalige partners: *“Die hebben nergens een rol in gespeeld. Ik vertel nooit wat namelijk. [...] Nou, er is wel een hoop ellende gebeurd hoor, maar die hebben geen invloed gehad op mijn delicten”*. Zelfs respondent 13, die negen jaar lang een vriendin heeft gehad, vertelt dat zij negen van de tien keer niets wist van zijn criminele activiteiten en dat hij ook geen behoefte had om dit met haar te delen. *“Ze was er gewoon niet van op de hoogte.”*

Bij de partners die er wel vanaf wisten, zaten er verschillen tussen de reacties van deze partners. Sommige partners vonden het niet erg, zoals de toenmalige vriendin van respondent 10. *“Ze wist wel dat ik dealde, maar ze wist niet hoe en wat en waar enzo. Ja, ze wist wel dat ik foute dingen deed. Ze had er geen problemen mee.”* In die zin bekrachtigen de partners het gedrag van de delinquenten, omdat zij het niet afkeuren. Echter zijn er ook partners die het wel afkeurden. De ex-vriendin van respondent 1 heeft zelfs gedreigd om weg te gaan: *“Na twee, drie keer zei ze: Als je nu niet stopt dan ga ik bij je weg. Ze bleef wel tot 2005 bij mij.”* Ongeacht de reacties van de partners (goedkeuren of afkeuren), vertellen alle delinquenten dat dit geen invloed heeft gehad op hun gedrag. Respondent 1 vertelt over zijn ex-vriendin: *“Ik ga voor niemand veranderen. Ook niet voor haar.”* Respondent 7 vertelt over zijn vroegere relatie van anderhalf jaar: *“Die vond het helemaal niks, dat vertelde ze dan wel. En dan praatte je er over zodat zij kon vertellen wat ze ervan vond. En dan gingen we gewoon weer verder. Ik trok me er verder niet zoveel van aan.”* Hij probeerde haar dus wel tevreden te houden door erover te praten, maar echt rekening met haar houden deed hij niet. De huidige vrouw van respondent 14 was ook al zijn vriendin ten tijde van zijn delinquente periode. Hij trok zich echter niet veel van haar aan: *“Ze wilde dat ik zo snel mogelijk ging stoppen. [...] Ze was boos, omdat het inderdaad gevaarlijk was. Ze vond het stom omdat ik er een strafblad aan over zou kunnen houden, dat ik een behoorlijke straf zou kunnen krijgen. Mijn vrouw was op dat moment griffier op de rechtbank. Daar dacht ik voor de rest niet bij na. Ze vertelde het wel, maar op dat moment, nee. Je hoort het wel maar het is weer iemand die, die met justitie te maken heeft, of iemand die je de les wil lezen, die het zelf niet heeft meegemaakt. Dus je denkt: ach joh, het zal toch wel meevallen.”* Ondanks dat zijn vriendin dus wist waar zij over sprak, nam hij de reacties van zijn vriendin niet serieus. Opvallend is dat hij wel van haar

empathie verwacht, omdat hij aangeeft dat zij het zelf niet heeft meegemaakt dus het niet kan weten. Respondent 9 geeft aan vroeger veel ruzie te hebben gehad met zijn vriendin. Zijn vriendin probeerde hem vaak over te halen om te stoppen met criminaliteit, maar tevergeefs. *“Ze heeft gewoon gezegd dat het niet goed was. Vaak zei ze: ‘Je wordt nog een keer het ziekenhuis in getikt.’ Daar had ik altijd een beetje maling aan.”*

Uit de opmerkingen van de respondenten over de toenmalige partners, blijkt dat er niet gesproken kan worden van enige empathie naar hen toe. De respondenten waren veel op zichzelf gericht en hoewel zij wel een vriendin hadden, speelde die geen belangrijke rol in hun leven. Opvallend is dat bij de meeste respondenten ook geen steun werd ervaren in de relatie en de kwaliteit van de relatie dus niet optimaal was. Enkel respondent 12 geeft aan dat zijn vriendin, waar hij een relatie van een half jaar mee had, wel enige invloed had op zijn gedrag. *“Niet heel lang, maar dat meisje was wel heel speciaal voor mij. Ik vond het wel ‘fucked-up’ toen dat zo gebeurde. Ik denk dat ze wel enige invloed heeft gehad. De dagen dat ik bij haar thuis was of dat we samen de stad in waren, deed ik geen gekke dingen. Maar ik was niet altijd bij haar. Ja en op dat moment had ik ook niet het inzicht om haar waarde te herkennen. Ja dat is een fout van mij geweest. Ik vond het heel erg, ik was echt heel gek op dat meisje.”* Deze persoon laat achteraf cognitieve empathie jegens zijn toenmalige partner zien. Hij kan zich in haar inleven en geeft toe dat hij meer waarde aan haar had moeten hechten.

Empathie ten tijde van het stopproces

Bij de respondenten die ten tijde van het stopproces en later een vriendin hadden, is er een tweedeling te vinden in partners die wel of geen invloed hadden. Opvallend is echter dat het aantal respondenten dat aangeeft dat hun partner wel invloed heeft gehad op hun gedrag, is groter is dan ten tijde van de delinquente periode.

Voor vijf van de elf respondenten die nu een vriendin hebben, geldt dit echter nog steeds niet. Respondent 14 is sinds anderhalf jaar getrouwd en kent zijn vriendin al vanaf zijn zeventiende levensjaar. Pas na een tijdje begon hij aan zijn vriendin over zijn criminele activiteiten vertellen, om precies te zijn na twee jaar een relatie te hebben gehad. Zijn vriendin keurde het gedrag af, maar dit heeft respondent 14 er nooit toe gezet om te stoppen met criminaliteit. Hij geeft wel aan dat zij belangrijk voor hem was, maar dat zij verder geen rol heeft gespeeld in zijn algehele stopproces. Respondent 4 geeft aan dat hij zijn vriendin leerde kennen in 2007,

toen hij nog vast zat. Zijn vriendin weet dus van zijn verleden. Hij had toen al besloten om te stoppen en geeft aan dat zij hier geen enkele rol in heeft gespeeld. Hij is niet gestopt voor haar. De relatie moest zich echter pas bewijzen toen hij weer vrij kwam. Toch geeft respondent 4 aan dat hij geen enkele steun (en vooral geen behoefte hieraan) heeft gehad bij zijn vriendin of wie dan ook uit zijn sociale omgeving: *“Ze hoefden er niet voor mij te zijn in principe. Want ja, als ik het wil doen, moet ik het op mezelf doen. Nou ja, op wie moet ik dan steunen? Dus ja, ik verwacht ook geen steun”*. Respondent 6 heeft sinds zeven maanden een vriendin, die niets af weet van zijn criminele verleden. Zij heeft er ook verder geen invloed, voor haar specifiek zou hij het niet laten. Het ligt meer aan de gevolgen waartoe het eerder heeft geleid, geeft hij aan.

Respondent 8 gaf al aan dat zijn vriendinnetjes ten tijde van het delicten plegen geen enkele rol speelden, sterker nog, hij nam geen moeite om ze er iets over te vertellen. Over zijn huidige vriendin geeft respondent 8 aan dat zij geen enkele invloed heeft op zijn gedrag en dit ook niet zal hebben: *“Nee, ik heb invloed op mijn volledige zelf, mijn eigen leven. Het is mijn keuze.”* Respondent 10 geeft aan dat het hebben van een vriendin ten tijde van het stopproces alleen maar vervelend is: *“Als je vast gaat zitten en je hebt een vriendin buiten, dan heb je wel een probleem. Helemaal als ze gaat bellen en je moet er nog bij nadenken, het beste wat je dan kan doen is gewoon overal mee kappen en je helemaal focussen op je straf en je straf gewoon heel rustig uit gaan zitten. Anders is het een probleem.”* Zijn huidige vriendin, waar hij sinds negen maanden een relatie mee heeft, heeft hij wel over zijn verleden verteld. Zij reageerde echter niet geschokt. Hierover zegt hij: *“Ja kijk, wij komen uit een bepaalde wijk he? Dus dat is een beetje anders. In Marokko, als je in de gevangenis hebt gezeten is dat een groot taboe en heb je echt een probleem. Hier in deze wijk, je wilt niet weten hoeveel mensen er vast zitten, iedereen komt wel eens een keertje aan de beurt. Iedereen haalt wel eens een streek uit. Op den duur is het niet meer zo erg als dat het lijkt. Het ligt er maar net aan hoe men ernaar kijkt.”* Hierbij gebruikt respondent 10 neutralisatietechnieken om zijn gedrag en de gedachten van zijn vriendin te bagatelliseren, en geeft aan dat zijn vriendin hier eveneens zo over zal denken.

Respondent 13 heeft aan zijn partner waarmee hij negen jaar een relatie had niets verteld en geeft aan dat hij nu weer hetzelfde zou doen. Als de interviewer vraagt wat hij zou doen als hij een meisje tegen zou komen die zijn gedrag zou afkeuren, antwoordt hij stellig: *“Ze komt er niet achter. Dus een vriendin zou nooit een rol kunnen spelen.”*

Vier van de elf respondenten laten duidelijk wel een verschil zien met hun eerdere reacties ten opzichte van hun partners. Respondent 1, die vertelde dat zijn ex-vriendin en moeder van twee oudste dochters geen rol heeft gespeeld in zijn leven, heeft een maand na zijn voornemen om te gaan stoppen met criminaliteit zijn huidige vriendin leren kennen. Hij heeft haar alles verteld over zijn criminele verleden en zij accepteerde hem zoals hij was. Hoewel respondent 1 aangeeft dat zijn grootste motivatie om te stoppen toch zijn eigen motivatie is geweest, speelde zijn vriendin ook een rol: *“Ik leerde haar kennen, en na een week was ze zwanger. Ja, dan ga je toch nadenken om te stoppen. Maar mijn grootste motivatie was toch, ja, ik wil gewoon werken. Ik wil een normale burger zijn, laat ik het zo zeggen.”* Toen hij zijn vriendin leerde kennen, had hij het gevoel dat het echt ging lukken. Respondent 1 zegt met een glimlach dat hij nu saai is geworden. *“Het is goed om saai te zijn. Ja, voor wie moet ik nou nog stoer doen? Geld maakt je niet altijd gelukkig. Je normale leven maakt je wel altijd gelukkig, want je hebt tenminste je gezin. En dat is voor mij heel belangrijk. [...] Saai, ja, ik ga niet meer stappen. Ik ben meer thuis. Ik zit altijd met mijn vrouw op de bank, wat ik vroeger nooit deed. Maar dat is wel leuk saai. Je bent met de liefde van je leven een film aan het kijken. Niet meer in de gevangenis met iemand boven je te snurken.”* Respondent 1 geeft aan dat zijn gedrag heel erg is veranderd. Ook tegenover zijn ex is dit het geval. *“Nu vind ik mijn kinderen en mijn vriendin heel erg belangrijk. Dat was vroeger niet zo. Maar ik ben wel hele goede vrienden met die ex. We komen bij elkaar over de vloer. Vroeger hadden we heel veel ruzie. Nu gaan we er gewoon over praten.”* Respondent 1 geeft aan dat zijn gezin hem tegenhoudt om weer de criminaliteit in te gaan. Hij vindt een normaal leven leiden en zijn vrouw en kinderen erg belangrijk.

Respondent 3, die eerder niet veel om zijn vriendin gaf, woont sinds zijn laatste detentie samen en geeft aan dat hij niet meer in de criminaliteit wil gaan, omdat hij haar anders verliest. *“Het meisje wat ik nu heb is een oude vriendin en nu heb ik veel om te verliezen, nu zou ik niet meer durven omdat ik weet wat me te wachten staat nu en nu heb ik een hoop te verliezen wat ik de laatste anderhalf jaar heb opgebouwd. [...] Ik was eerst nog met slechte dingen bezig nog steeds. En toen kreeg ik wel weer het gevoel van ‘Wow, dit meisje waar ik zo veel om geef, ga ik weer verliezen’.”*

Respondent 2 had vroeger geen vriendin, maar leerde zijn huidige vriendin kennen ‘net op het nippertje dat hij normaal werd’. Hij geeft aan dat zij de reden is dat hij is gestopt. *“Ja m’n vriendin. Ja ze woont met haar moeder en toevallig heeft ze ook geen vader, haar ouders zijn ook gescheiden en ja, ik kwam haar tegen en ja, we gingen een tijdje met elkaar*

om en ja toen op een gegeven moment was het van.. Ja het trok me gewoon niet meer op een gegeven moment. Ik ben 21 jaar weet je, op een gegeven moment denk je heel anders erover, want op een gegeven moment is het niet meer van, weet je het is nou heel anders ook. [...] Ja niet alles qua dat, maar ook mijn vriendin wil het niet meer hebben enzo. Die zegt tegen mij van ‘Het is mooi genoeg geweest. Je hebt veel dingen in je leven gedaan.’ Ja het is nu.. Ja stel dat ze dadelijk zwanger is of er gebeurt iets ofzo dan kun je nog niet deze dingen doen begrijp je. Dus stopte ik gelijk mee met alles.” Respondent 2 laat zien dat hij zich kan inleven in het gevoel van zijn vriendin, zij wilde dat hij stopte en hij ging er ook zo over denken. Hij laat zien dat zij er voor heeft gezorgd dat hij de gevolgen van zijn gedrag beter kon overzien. Tevens kan hij zich inbeelden dat het niet goed is wanneer zij zwanger raakt en hij nog op het criminele pad is.

De huidige vriendin van respondent 7 was er al voordat hij in detentie raakte. Respondent 7 geeft toe dat hij vroeger loog tegen zijn vriendin, maar dat zijn houding tegenover haar nu is veranderd. *“Ik loog wel eens, maar dat doe ik nu niet meer. Zij weet alles van mij.”* Toen hij in de gevangenis terecht kwam, heeft zijn vriendin hem die zes maanden altijd bijgestaan. Hij vertelt over de reactie van zijn vriendin: *“Ja, ze ging huilen.. Ja.. Dat maakt mij ook emotioneel. Je zit niet lekker in je vel dan. Ja, nooit fijn dus..”*. Deze reactie van respondent 7 laat duidelijk affectieve empathie zien. Hij kan zich goed inleven in de situatie van zijn vriendin en neemt zelfs haar gevoel over. Op dat moment realiseerde hij zich dat hij niet bij haar kon zijn en dat zij teleurgesteld was in hem. Dit zorgde ervoor dat hij wilde stoppen.

Twee respondenten die geen partner hebben, geven aan nu anders te denken over de rol van een partner in hun leven. Respondent 5 geeft aan dat hij nog nooit een vriendin heeft gehad. De reden om te stoppen was voor hem het ouder worden. Hij wil een eigen leven opbouwen. Hier hoort een vriendin krijgen en uiteindelijk trouwen natuurlijk ook bij. Indirect heeft zijn verandering van zijn kijk op het leven ook zijn kijk op de rol van een partner veranderd. Respondent 9 gaf al eerder aan dat hij altijd maling had aan zijn vriendin. Tegenwoordig vindt hij het wel belangrijk om een vriendin te hebben: *“Maar ik kan beter gewoon een vriendin zoeken, daar heb je veel meer steun aan. [...] Nou, die kan mij de hele tijd rustig houden.[...] Ja, naar mijn vriendin luister ik echt wel hoor.”* Waar hij eerder geen enkele waarde hechtte aan zijn vriendin, geeft hij nu aan wel te zullen luisteren naar zijn partner.

Geconcludeerd kan worden dat bij zes respondenten een verandering is opgetreden in

gedachten en gedrag tegenover hun (toekomstige) partners.

Conclusie en discussie

In het volgende onderdeel worden de bevindingen van de interviews besproken. De deelvragen worden beantwoord en er worden aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek. Over het algemeen kan geconcludeerd worden dat empathie wel degelijk een rol speelt in het stopproces van jeugdige veelplegers.

Empathie en slachtoffers

De meeste respondenten beschikken over empathisch vermogen. Acht van de respondenten laten tijdens het interview een vorm van empathie ten opzichte van het slachtoffer zien, drie respondenten hebben geen empathie naar het slachtoffer en drie respondenten geven aan dat empathie naar het slachtoffer een belangrijke reden is geweest om te stoppen met het plegen van delicten.

Van de drie respondenten die aangegeven dat empathie ten opzichte van het slachtoffer een belangrijke rol heeft gespeeld bij het stopproces, zijn twee respondenten opgegroeid in een rustige wijk. Dit is in overeenkomst met de verwachting op basis van het onderzoek van Jolliffe en Farrington (2004). De derde respondent is opgegroeid in een achterstandswijk. Tegen eerdere verwachtingen in heeft empathie ten opzichte van het slachtoffer, bij de respondenten die zijn gediagnosticeerd met PDD NOS en/of een gebrek aan empathie, een belangrijke rol gespeeld bij het stopproces. Mogelijk hebben deze respondenten sociaal wenselijk geantwoord of hebben zij een behandeling gehad om hun empathische vermogens te vergroten. Bij de meest respondenten is sprake van selectieve empathie ten opzichte van het slachtoffer. Eén respondent maakt een onderscheid tussen direct en indirect contact met het slachtoffer, één respondent maakt een onderscheid of het slachtoffer fysieke schade oploopt, één respondent maakt een onderscheid of het slachtoffer een bekende of onbekende persoon is en twee respondenten ervaren geen empathische gevoelens jegens slachtoffers die in hun ogen schuldig zijn. Ten opzichte van onschuldige slachtoffers is bij deze twee respondenten wel sprake van empathie.

Geconcludeerd kan worden dat empathie voor sommige respondenten een belangrijk rol speelt in het stopproces, maar dit geldt niet voor alle respondenten. Het empathisch vermogen lijkt zich te ontwikkelen maar de meeste respondenten zijn in staat hun empathische vermogens op bepaalde momenten uit te schakelen. Zij maken gebruik van

neutralisatietechnieken om hun delicten te rechtvaardigen.

Empathie en romantische relaties

Over het algemeen is gebleken dat de respondenten die ten tijde van het plegen van delicten een partner hadden, deze geen enkele rol heeft gespeeld in hun leven. Deze respondenten waren meer gericht op hun eigen leven, en zagen de relatie als iets voor erbij. Er werd geen steun ervaren, maar er was ook geen behoefte aan steun. De kwaliteit van de relaties was erg laag. Dit kan te maken hebben met een verminderd empathisch vermogen van de respondenten, waardoor de personen geen empathie vertoond hebben tegenover hun partners en hierdoor geen goede kwalitatieve relatie hebben ervaren. Het kan ook liggen aan de leeftijd van de respondenten, zoals al eerder is aangegeven. Zij waren vaak jong ten tijde van het plegen van delicten en een kwalitatief goede relatie ontwikkelen is dan moeilijker. Ten tijde of na het stopproces blijkt dat de relaties die dan bestaan een grotere rol spelen bij een aantal respondenten. Bij deze respondenten blijkt ook dat zij veel waarde hechten aan hun partner en hun relatie. Over de respondenten waarbij de partner nog steeds geen rol speelt, is niet veel bekend over de kwaliteit van de relatie. Wel is bekend dat deze relaties nog van korte duur zijn. Dit kan eventueel te maken hebben met het ontwikkelen van een goede band. Uit het huidige onderzoek is eveneens niet eenduidig naar voren gekomen in hoeverre leeftijd en de lengte van de relatie een rol spelen.

Op de vraag of er verandering is getreden in de empathie van de ex-veelplegers ten opzichte van hun partner ten tijde van het stopproces, kan er positief worden geantwoord. Waar eerder helemaal geen empathie werd vertoond tegenover hun liefdespartner, geven zes van de elf respondenten aan dat zij ten tijde en na het stopproces meer waarde hechten aan hun partner, deze niet kwijt willen en veel steun ervaren. Deze conclusie moet echter wel met voorzichtigheid worden voltrokken, vanwege het feit dat de onderzoeksgroep klein is en dit bij nog een deel van de respondenten niet het geval was. Geconcludeerd kan worden dat de mate van empathie tegenover de partner in de relatie in verband staat met de kwaliteit van de relatie. In welke richting dit verband zich voordoet, is echter niet duidelijk. Het kan zijn dat het empathisch vermogen zich ontwikkelt naarmate de respondent ouder wordt, waardoor de relatie eveneens verbeterd. Het kan tevens zijn dat de persoon naarmate de relatie vordert de empathie tegenover zijn partner vergroot wordt. Hierover zal meer onderzoek moeten worden gedaan.

Aanbevelingen

Dit onderzoek heeft gezorgd voor een interessante invalshoek met betrekking tot het stopproces van jeugdige veelplegers. Door niet enkel te kijken naar de factoren die een rol spelen, maar ook de mechanismen en interne processen hierin te betrekken, zorgt dit voor interessante vraagstukken. Vanwege het feit dat dit onderzoek een relatief kleine onderzoeksgroep betreft, is het onderzoek enkel explorierend van aard. Het biedt echter wel aanknopingspunten voor eventueel vervolgonderzoek op dit gebied.

Het is interessant om te onderzoeken wat de invloed van drugs is op het empathisch vermogen. Vele delinquenten plegen delicten terwijl ze onder invloed zijn. Waarschijnlijk heeft dit invloed op het empathisch vermogen. Verder gaven de respondenten in de interviews aan dat empathie ten opzichte van ouders een grote rol kan spelen bij het stopproces. Een ander interessant aspect om te onderzoeken, is wat de oorzaak is van de verschuiving van de gedachten en gevoelens van deze respondenten. Wordt hun empathie vergroot door middel van een interventie of is het *human agency*? Of een interactie van beiden?

Om goed onderzoek te kunnen doen naar het veranderen van empathie bij veelplegers, is het interessant om een longitudinaal onderzoek te doen. Doordat de literatuur niet eenduidig is over wat empathie daadwerkelijk is, hoe empathie werkt en hoe empathie gemeten kan worden, is het moeilijk om iets te zeggen over de ontwikkeling van empathie. Er zijn verschillende vragenlijsten die trachten empathie te meten. In het proefschrift van Outsem (2009) worden twee vragenlijsten die empathie trachten te meten vergeleken, de Adolescent Sexual Abuser Project Assessment Measures-Dutch Revised Version (ASAP-D) en de Moral Orientation List (MOL). De ASAP-D bestaat uit een aantal standaard vragenlijsten. Deze vragenlijsten meten psychologische kenmerken die volgens de literatuur betrekking hebben op het ontstaan en in stand houden van seksueel grensoverschrijdend gedrag. De MOL is een vragenlijst die is ontwikkeld om de morele oriëntatie bij adolescenten te meten. De vragenlijst meet twee dimensies, straf oriëntatie en slachtoffer oriëntatie. De respondenten worden gevraagd om op een vierpunt schaal aan te geven hoe erg zij het vinden. Aan de hand van een vragenlijst die op verschillende momenten wordt afgenomen, kan bepaald worden of het empathisch vermogen zich heeft ontwikkeld.

Literatuurlijst

- Albiero, P., Matricardi, G., Speltri, D. & Toso, D. (2009). The assesment of empathy in adolescence : A contribution to the Italian validation of the 'Basis Empathy Scale'. *Journal of Adolescence*, 32, 393-208.
- Barriga, A. Q., Sullivan-Cosetti, M. & Gibbs, J. C. (2009). Moral cognitive correlates of empathy in juvenile delinquents. *Criminal Behavior and Mental Health*, 19, 253-264.
- Bauer, J. (2005). *Warum ich fühle, was du fühlst. Intuitive Kommunikation und das Geheimnis der Spiegelneuronen*. Hoffman und Campe.
- Beaver, K.M., Wright, J.P., DeLisi, M., & Vaughn, M. G. (2008). Desistance from delinquency: the marriage effect revisited and extended. *Social Science Research*, 37, 736-752.
- Bersani, B.E., Laub, J.H., & Nieuwbeerta, P. (2008). Marriage and desistance from crime in the netherlands: do gender and socio-historical context matter?
- Born, M., Chevalier, V., & Humlet, I. (1997). Resilience, desistance, and delinquent career of adolescent offenders. *Journal of Adolescence*, 20, 679-694.
- Brugman, D., Bink, M. D., Nas, C. N. & van den Bos, J. K. (2008). Equip: Kunnen delinquente jongeren elkaar helpen in hun sociale ontwikkeling? in: Weijers, I. & Eliaerts, C. (red.) *Jeugdcriminologie: achtergronden van jeugdcriminaliteit* (pp.109-123), Den Haag: Boom juridische uitgevers.
- Bush, C. A., Mullis, R. L., & Mullis, A. K. (2000). Differences in empathy between offender and nonoffender youth. *Journal of Youth and Adolescence*, 29, 467-478.
- Covell, C.N. & Scalora, M.J. (2002). Empathic deficits in sexual offenders - An integration of affective, social, and cognitive constructs. *Agression and Violent Behavior*, 7, 251-270.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).
- Day, A., Casey, S. & Gerace, A. (2010). Interventions to improve empathy awareness in sexual and violent offenders: Conceptual, empirical, and clinical issues. *Agression and Violent Behavior*, 15, 201-208.
- Doherty, E.E. (2006). Self-control, social bonds, and desistance: a test of life-course interdependence. *Criminology*, 44, 807-833.
- Ellis, P. L. (1982). Empathy: A factor in antisocial behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 10, 123-134.
- Farall, S., & Bowling, B. (1999). Structuration, human development and desistance from

- crime. *British Journal of Criminology*, 39, 253-268.
- Farall, S., Godfrey, B., & Cox, D. (2009). The role of historically-embedded structures in processes of criminal reform. *Theoretical Criminology*, 31, 97-104.
- Fenton, B., & Rathus, J.H. (2009). Men's self-reported descriptions and precipitants of domestic violence perpetration as reported in intake evaluations. *Journal of Family Violence*, 25, 149-158.
- Ferwerda, H., E. Kleemans, D. Korf, P. van der Laan (2003). Veelplegers. Een overzicht. *Tijdschrift voor Criminologie*, 45, 110-118.
- Gery, I., Miljkovitch, R. Berthoz, S. & Soussignan R. (2009). Empathie and recognition of facial expressions of emotion in sex offender, non-sex offenders and normal controls. *Psychiatry Research*, 165, 252-262.
- Gibbs, J.C. (2003, nieuwe druk 2008). *Moral development and reality*. London-New-Delhi: Sage Publ. Thousand Oaks. Hoofdstuk 4: "The good" and the moral development, 87-110.
- Hoffman, M. L. (1989). Empathic emotions and justice society. *Social Justice Research*, 3, 283-311.
- Kleemans, E. (2001). Rationele keuzebenaderingen. In E. Lissenberg, S. van Ruller, & R. van Swaaningen (Eds.), *Tegen de regels IV: Een inleiding in de criminologie*, 153-170. Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Laub, J.H. & Sampson, R.J. (2006) *Shared beginnings, divergent lives. Delinquent boys to age 70*, Harvard: Harvard University Press.
- LeBel, T.P., Burnett, R., Maruna, S., Bushway, S. (2008). The 'chicken and egg' of subjective and social factors in desistance from crime. *European Journal of Criminology*, 5, 131-159.
- Leverentz, A.M. (2006). The love of a good man? Romantic relationships as a source of support or hindrance for female ex-offenders. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 43, 459-488.
- Lombardo, M. V., Barnes, J. L., Wheelwright, S. J., Baron-Cohen, S. & Zak, P. (2007). Self-referential cognition and empathy in autism. *PloS One*, 2, 1-11.
- Marshall, W.L., Hudson, S.M., Jones, R. & Fernandez, Y.M. (1995). Empathy in sex offenders. *Clinical Psychology Review*, 15, 99-113.
- Massoglia, M. (2006). Desistance or displacement? The changing patterns of offending from adolescence to young adulthood. *Journal of Quantitative Criminology*, 22, 215-239.

- Maume, M.O., Ousey, G.S., & Beaver, K.M. (2005). Cutting the grass: a reexamination of the link between marital attachment, delinquent peers and desistance from marijuana use. *Journal of Quantitative Criminology*, 21, 27-53.
- Mulvey, E.P., Steinberg, L., Fagan, J., Cauffman, E., Piquero, A.R., Chassin, L. et al. (2004). Theory and research on desistance from antisocial activity among serious adolescent offenders. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 2, p 213-236.
- Outsem van, R. E. (2009). Exploring Psychological Characteristics of sexually abusive Juveniles. Vrije Universiteit Amsterdam.
- Preston, S.D., & Waal, de, F.B.M. (2002). Empathy: it's ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences*, 25, 1-72.
- Rhule-Louie, D.M., & McMahon, R.J. (2007). Problem behavior and romantic relationships: assortative mating, behavior contagion, and desistance. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 10, 53-100.
- Singer, T., Seymour, B., O'Doherty, J. P., Stephan, K. E., Dolan, R. J. & Frith, C. D. (2006). Empathic neural responses are modulated by the perceived fairness of others. *Nature*, 439, 466-469.
- Stephan, W. G., & Finlay, K. (1999). The role of empathy in improving intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 55, 729-743.
- Swick, K. (2005). Preventing violence through empathy development families. *Early Education Journal*, 33, p 53-59.
- Tollenaar, N., Dijk van, J. & Alblas, J. W. (2009). Monitor veelplegers 2003-2006. *Wetenschappelijk onderzoek en documentatiecentrum*.
- Trouw (2008). *Jongeren komen geen empathie te kort*. Gevonden op 9 december, op http://www.trouw.nl/krantenarchief/2008/02/09/2082628/Jongeren_komen_geen_empathie_tekort.html
- Warr, M. (2002). *Companions in Crime: The Social Aspects of Criminal Conduct*. Cambridge University Press: New York.
- Wied, de, M., Goudena, P.P., & Matthys, W. (2005). Empathy in boys with disruptive behavior disorders.
- Wied de, M., Gispén-de Wied, C. & Boxtel van, A. (2010). Empathy dysfunction in children and adolescents with disruptive behavior disorders. *European Journal of Pharmacology*, 626, 97-103.
- Yardley, S.L. (1999). Response to Lovell: "cognitive development and empathy".

Bijlage 1. Schematische weergave van de respondenten

Respondent	Leeftijd	Niveau	Omgeving	Stoornis	(Ex)-Partner	Delict
1	29	Lage school + certificaten	Onbekend		Ja	Mishandeling Inbraak Diefstal Autodiefstal Drugs dealen
2	21	VMBO diploma	Achterstands wijk		Ja	Mishandeling/ poging tot doodslag Diefstal Handel in gestolen goederen
3	25	MBO diploma	Onbekend		Ja	Inbraak Diefstal Drugs dealen Handel in gestolen goederen
4	27	VMBO	Achterstands wijk	ADD	Ja	Inbraak Diefstal Vandalisme Drugs dealen
5	20	VMBO-K diploma	Achterstands wijk		Nee	Diefstal Inbraak Diefstal
6	19	VMBO diploma	Rustige wijk		Ja	Rijden zonder rijbewijs Diefstal Inbraak
7	21	VMBO diploma	Onbekend		Ja	Dronken rijden zonder rijbewijs Diefstal Mishandeling
8	36	VMBO diploma	Achterstands wijk		Ja	Drugs dealen Mishandeling Makelaarschap
9	20	VMBO diploma, niveau 1	Achterstands wijk	ADHD	Ja	Mishandeling Poging tot doodslag Vandalisme
10	25	HAVO diploma	Achterstands wijk		Ja	Drugs dealen
11	20	VMBO	Achterstands wijk (kamp)	PDD NOS	Nee	Inbraak Zedendelicten Vandalisme
12	22	VMBO TL	Villawijk Rustige wijk	Gebrek aan empathie	Ja	Diefstal Drugs dealen Inbraak Mishandeling
13	27	Verkort MBO diploma	Achterstands wijk		Ja	Diefstal Mishandeling Inbraak
14	24	MBO niveau 4 diploma	Rustige wijk		Ja	Heling Drugs dealen Fraude